

de Kahire'de gerçekleştirilmiştir (1382). 5. *es-Seyfû'r-rabbânî fi 'unu'ki'l-mu' teriz 'ale'l-gavşi'l-Cilânî*. Ali b. Muhammed el-Karamânî tarafından Abdülkâdir-i Geylânî'ye eleştiri niteliğinde kaleme alınan *Risâletü'l-Hakkî'z-zâhir fi şerhi hâli's-şeyh 'Abdilkâdir* adlı risâleye reddiye olarak yazılmış olup (a.g.e., s. 137-254; Süleymaniye Ktp., İzmirli İsmail Hakkı, nr. 1177), Tunus (1310) ve Bombay'da (1318) yapılmış iki baskısı daha vardır. 6. *et-Tekrârü'l-mühezzeb fi halli terâcimi'l-Cevheri'l-müretteb*. Müellifin Tunus'ta iken yazıp okuttuğu astronomiye dair *el-Cevherü'l-müretteb (fi'l-amel bi'r-rub'ü'l-müceyyeb)* adlı manzum risâlesinin şerhidir (a.g.e., s. 371-393). İlk defa Tunus'ta yayımlanan risâlenin (1302) sonuna esere yazılan çeşitli takrizler de eklenmiştir (s. 393-398). Bağdatlı İsmâil Paşa'nın bazılarını kaydettiği (*İzâhu'l-meknûn*, I, 60, 329, 614; II, 166, 183, 251, 436, 477, 533, 605) İbn Azzûz'a ait eserlerin geniş bir listesini Ali Rizâ et-Tûnisî *Resâ'ilü İbn 'Azzûz*'un sonunda vermektedir (s. 425-429; ayrıca bk. Mahfûz, III, 384-389).

BİBLİYOGRAFYA :

Muhammed Mekki İbn Azzûz, *Resâ'il* (nşr. Ali Rizâ et-Tûnisî), Dimaşk 1404/1984, tür.yer.; Serkis, *Mu'cem*, II, 1787-1788; Mahlûf, *Şecere-tü'n-nûr*, I, 423; Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 888; *İzâhu'l-meknûn*, I, 60, 329, 614; II, 166, 183, 251, 436, 477, 533, 605; Zirikî, *el-A'lâm*, VII, 330-331; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, XIII, 4; Abdülhay el-Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*, I, 39, 50; II, 774, 793, 856-861, 874, 877; Muhammed Muvâide, *Muhammed el-Hıdır Hüseyin: hayâtühü ve âşâruh*, Tunus 1974, s. 25; A. H. Green, *The Tunisian Ulama 1873-1915*, Leiden 1978, s. 175-176; Âdil Nüveyhiz, *Mu'cemü a'lâmi'l-Cezâ'ir*, Beyrut 1400/1980, s. 231-232; Özege, *Katalog*, V, 2146; Mahfûz, *Terâcümü'l-mü'ellifin*, III, 382-390; Muhammed Hocâ, *Safa-hât min târihi Tûnis* (nşr. Hammâdî es-Sâhilî - el-Cilânî b. Yahyâ), Beyrut 1986, s. 174; Bessâm Abdülvehhâb el-Câbî, *Mu'cemü'l-a'lâm*, Lima-sol 1987, s. 799; Seyyid Ali Âl-i Dâvûd, "İbn 'Azzûz", *DMB*, IV, 290-291.

ADİL BEBEK

İBN AZZÛZ,

Mustafa b. Muhammed

(ابن عَزَّوَز ، مصطفى بن محمد)

Ebü'n-Nuhbe Mustafâ b. Muhammed b. Azzûz el-İdrîsî el-Hasenî (ö. 1282/1866)

Halvetî-Hifnî şeyhi.

Cezayir'in güneyindeki Zâb bölgesinde Biskre'ye bağlı küçük bir yerleşim birimi olan Burc'da doğdu. Soyu Hz. Hasan'a ulaşır. Babası, Halvetiyye-Hifniyye tarika-

tının kollarından Rahmâniyye tarikatı şeyhi idi. Meşâyih'ten olan dedelerinin Burc'da açtıkları zâviyede yetişen İbn Azzûz tahsilini burada tamamladı. Daha sonra Tuvelka'ya giderek babasının halifesi Ali b. Ömer'e intisap etti. Seyrû sülûkünü onun yanında tamamlayıp hilâfet aldıktan sonra Burc'a döndü (1258/1842). Bir süre sonra Biskre'nin Fransız işgaline uğraması sebebiyle Tunus'a giderek Nefta'ya yerleşti. Burada bir zâviye açıp irşad faaliyetine başlayan İbn Azzûz'un, mensup olduğu Halvetiyye tarikatının seyrû sülûk usulünde yaptığı bazı değişiklikler ve kolaylaştırıcı uygulamalar çevresinde kısa zamanda çok sayıda dervişin toplanmasını sağladı. İsteyenlere ağır bir riyâzet uygularken sıradan insanlar için beş vakit namazı yeterli görüp sadece kelime-i tevhid zikrine devam etmelerini tavsiye etmesi onun bu uygulamaları arasında-
dır.

Güçlü hitabetiyle tanınan İbn Azzûz, halk üzerindeki mânevî nüfuzu sebebiyle Tunus hükümeti tarafından 1864'te isyan hareketi başlatan kabileleri yatıştırmakla görevlendirildi ve âsilerin lideri İbn Gızâhum ile görüştü. Yöredeki kabileleri ve yerleşim birimlerini dolaşarak bu görevini başarıyla yerine getirdikten sonra hacca gitti. Hac dönüşü zâviyesinde irşad faaliyetine devam eden İbn Azzûz Zilhicce 1282 (Mayıs 1866) tarihinde Nefta'da vefat ederek zâviyesine defnedildi.

Kendi adına nisbetle Azzûziyye diye anılan tarikatının silsilesi Ali b. Ömer, babası Muhammed b. Azzûz, Muhammed b. Abdurrahman el-Ezherî vârisiyle Hifniyye tarikatının kurucusu Muhammed b. Sâlim el-Hifnî'ye ulaşır. Kaynaklarda, çok sayıda halife yetiştirdiği ve mensuplarının boyunlarına taktıkları beyaz tesbihlerle tanındıkları kaydedilmektedir. Sûfiliğinin yanı sıra Mâlikî fakihî olarak da tanınan İbn Azzûz Tunuslu meşhur âlim Muhammed Hıdır Hüseyin'in anne tarafından dedesidir.

İbn Azzûz'un *Behcetü's-şâ'ikin fi ravzati'l-envâr li'l-ârifin*, *Risâle fi's-sülûk ile't-tarîkati'l-Halvetiyye*, *Risâle fi menâkıbi 'Alî b. 'Ömer et-Tuvelki* adlı eserleri bulunmaktadır. Bunlardan tasavvufa dair manzum bir eser olan *Behcetü's-şâ'ikin* oğlu İbn Azzûz Muhammed Mekki tarafından şerhedilmiştir (Mahfûz, III, 381).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Ebü'd-Diyâf, *İthâfû ehli'z-zamân bi-ahbâri mülûki Tûnis ve 'ahdi'l-emân*, Tunus 1964, I, 142; Mahlûf, *Şecere-tü'n-nûr*, s. 391; *Hediyyetü'l-ârifin*, II, 458; *İzâhu'l-meknûn*, I, 201; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, III, 882; Muhammed Muvâide, *Muhammed el-Hıdır Hüseyin: hayâtühü ve âşâruh*, Tunus 1974, s. 22-25; L. C. Brown, *The Tunisia of Ahmad Bey 1837-1855*, Princeton 1974, s. 177-178; A. H. Green, *The Tunisian Ulama 1873-1915*, Leiden 1978, s. 58, 175; Âdil Nüveyhiz, *Mu'cemü a'lâmi'l-Cezâ'ir*, Beyrut 1400/1980, s. 232-233; Mahfûz, *Terâcümü'l-mü'ellifin*, III, 379-381; D. S. Margoliouth, "Rahmâniyya", *EP* (İng.), VIII, 399.

ETHEM CEBECİOĞLU

İBN BÂB

(bk. AMR b. UBEYD).

İBN BÂBEŞÂZ

(ابن بابشاذ)

Ebü'l-Hasen Tâhir b. Ahmed b. İdrîs b. Bâbeşâz el-Mısırî el-Cevherî (ö. 469/1077)

Arap dili âlimi.

Mısır'da doğdu ve orada yetişti. Mücevhertâciri olan babası aslen Deylemlidir. Dedelerinden Bâbeşâz'a (Bâb-ı Şâz / Bâb b. Şâz) nisbetle İbn Bâbeşâz olarak, ayrıca babasının vefatından sonra inci ticaretine devam ettiğinden Cevherî nisbesiyle anılır. Hatîb et-Tebrîzî, Kâsım b. Muhammed el-Vâsrî ve Yûsuf b. Ya'kûb en-Necîremî başta olmak üzere zamanının önde gelen âlimlerinden dil, edebiyat ve kıraat dersleri alan İbn Bâbeşâz, ticaret için gittiği Bağdat'ta tahsilini ilerletme imkânı buldu. Daha sonra tekrar Mısır'a döndü. Fâtımî Halifesi el-Müstansır-Billâh zamanında Dîvân-ı İnşâ'ya kâtip olarak tayin edildi. Bir yandan da Fustat'taki Amr b. Âs Camii'nde dil ve kıraat dersleri verdi. Bu görevleri sırasında önemli maddî imkânlar elde etti. Son yıllarında Dîvân-ı İnşâ'daki görevinden ayrılarak zâhidâne bir hayat yaşamaya başlayan İbn Bâbeşâz günlerini Amr b. Âs Camii'ndeki odasında ibadetle ve eser telifiyle geçirdi. Gramer kuralları ile onların yorum ve tahlillerine, mektup yazma esasları ile imlâ kurallarına dair olan on beş ciltlik *Ta'likâ fi'n-na'ıv* adlı eserini bu dönemde kaleme aldı. Daha sonra *Ta'likû'l-ğurfê* olarak da anılan eser vasiyet ve silsile yoluyla üç dört nesil boyunca korunmuş, sırasıyla öğrencisi Muhammed b. Berekât es-Saîdî'den (ö. 520/1126) İbn Berrî'ye (ö. 582/1187), ondan da Ebü'l-Hüseyin (Sel-

tü'l-Fil) en-Nahvî'ye intikal etmiştir. İlme son derece meraklı olan Mısır Eyyübî Hükümdarı el-Melikü'l-Kâmil'e (1218-1238) kadar ulaşan eserin zamanımıza intikal edip etmediği bilinmemektedir.

İbn Bâbeşâz 4 Receb 469'da (1 Şubat 1077) vefat etti. Fâtımî bürokrasisinde görev alması sebebiyle Şîî olduğuna dair bazı rivayetler bulunmaktadır. Muhammed b. Berekât es-Saîdî ve Ebü'l-Kâsim İbnü'l-Fahhâm öğrencileri arasında zikredilir.

Eserleri. 1. el-Muḳaddimetü ('l-kâfiyetü)'l-muḫsibe ('l-muḫassibe/'l-muḫtesibe) fî fenni'l-'Arabîyye. Kısaca *el-Muḫteseb* adıyla da anılan kitap genellikle "muḳaddime" veya "muhtasar" isimleriyle kalemeye alınan ve Arap dilinin öğretiminde önemli yeri olan eserlerden biridir. İbn Bâbeşâz'ın *el-Muḳaddime*'sinin daha önce Halef el-Ahmer, Ebü Ömer el-Cermî, Ebü Ca'fer en-Nehhâs, İbn Fâris ve Ebü Abdullah el-Mutarriz tarafından kalemeye alınan muhtasarlardan farkı daha ayrıntılı olmasıdır. İsim, fiil, harf, ref', nasb, cer, cezm, âmil, tâbi ve hat olmak üzere on bölüme ayrılan eserde önce bölümler tanımlanmakta, daha sonra bunlar kısımlara ayrılarak Arap gramerinde öğrenilmesi zaruri olan konular açıklanmaktadır. İbn Bâbeşâz eserin sonunda, gramer öğrenmek isteyenler için bu kitapta verilen bilgilerin yeterli olduğunu söyleyerek hem muhtasarının muhtevasına ışık tutmakta hem de ana hatlarıyla gramer öğretiminin önemini vurgulamaktadır. Eser, Hüsâm Saîd en-Naîmî tarafından *el-Muḳaddimetü'l-muḫsibe fî 'ilmî'n-naḫv* adıyla neşredilmiştir (Bağdat 1970). Müellifin *el-Hâdi (el-Cümelü'l-hâdiye fî şerḫi'l-Muḳaddimetü'l-kâfiye)* adıyla şerhettiği eseri (nşr. Hâlid Abdülkerîm, I-II, Küveyt 1976-1977; nşr. Abdüllatif Şerîf, Kahire 1978) Abdüllatif el-Bağdâdî *Şerḫu Muḳaddimeti İbn Bâbeşâz* (manzum), Yahyâ b. Hamza el-Müeyyed *el-Hâşır li-fevâ'idü Muḳaddimeti Tâhir*, Ahmed b. Osman ez-Zebîdî *Şerḫu Muḳaddimeti İbn Bâbeşâz*, İbn Hütayl *'Umdetü zevi'l-himem 'ale'l-Muḫsibe fî 'ilmeyi'l-lisân ve'l-ḳalem* ve Abdüllatif eş-Şercî *el-Lümdü'l-Kâmilîyye fî şerḫi Muḳaddimeti İbn Bâbeşâz* adıyla şerhetmişlerdir (yazmaları için bk. Brockelmann, GAL, I, 301; Suppl., I, 529). *el-Muḳaddime, Muḫtaşarü'l-Muḫteseb* adıyla İbn Ufûr tarafından ihtisar edilmiştir (Fahreddin Kabâve, s. 68). **2. Şerḫu Kitâbi'l-Cümel li'z-Zeccâcî.** Zeccâcî'nin nahve dair *el-Cümelü'l-kübrâ* adlı eserinin şerhidir (yazmaları için bk. Brockelmann, GAL

Suppl., I, 171). İbn Bâbeşâz'ın kaynaklarda *Ta'likü'l-gurfe, Şerḫu Uşûli İbni's-Serrâc* ve *Şerḫu'n-Nuḫbe* adlı eserleri de zikredilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Bâbeşâz, *el-Muḳaddimetü'l-muḫsibe* (nşr. Hüsâm Saîd en-Naîmî), Bağdat 1970, s. 3-8; Halef el-Ahmer, *el-Muḳaddime*, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 2358/4; Kemâleddin el-Enbârî, *Nüzhetü'l-elîbbâ'* (nşr. M. Ebü'l-Fazl İbrâhîm), Kahire 1386/1967, s. 231; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdebâ'*, XII, 17-19; İbnü'l-Kiftî, *İnbâhü'r-ruvât*, II, 95-97; İbn Hallikân, *Vefeyât*, II, 515-517; Abdülbâkî b. Abdülmecîd el-Yemânî, *İşâretü't-ta'ta'yîn* (nşr. Abdülmecîd Diyâb), Riyad 1986, s. 151-152; Zehebî, *A'lamü'n-nübelâ'*, XVIII, 439-440; a.m.f., *el'Sber*, III, 271; Safedî, II, 515-517; Firûzâbâdî, *el-Bülḡa fî terâcimi e'immeti'n-naḫv ve'l-luḡa* (nşr. Muhammed el-Mısırî), Küveyt 1987, s. 116-117; Süyûtî, *Buḡyeytü'l-vu'ât*, II, 17; *Keşfü'z-zunûn*, I, 111, 423, 603; II, 1612, 1794, 1804; *Hediyetü'l-'arifin*, II, 429; Brockelmann, GAL, I, 301; Suppl., I, 171, 529; Fahreddin Kabâve, *İbn 'Uşfur ve't-ta'srif*, Beyrut 1401/1981, s. 68; Ömer Ferruh, *Târîḫü'l-edebe*, III, 177-178; Zirikî, *el-A'lam* (Fethullah), III, 220; Muharrem Çelebi, "Muhtasar Nahiv Kitaplarına Bir Bakış", *DÜİFD*, V (1989), s. 1-31; İrân-nâz Kâşiyân, "İbn Bâbeşâz", *DMBİ*, III, 56-57; M. G. Carter, "Tâhir b. Aḫmad b. Babashâdh", *EP* (İng.), X, 102-103. MUHARREM ÇELEBİ

İBN BÂBEVEYH, Ebü'l-Hasan (أبو الحسن ابن بابويه)

Ebü'l-Hasan Ali b. el-Hüseyn
b. Mûsâ b. Bâbeveyh el-Kummî
(ö. 329/941)

İmâmîyye Şîasî'nin
önde gelen âlimlerinden.

Kum'da dünyaya geldi. Kaynaklarda doğum tarihi belirtilmemişse de gençlik döneminde on birinci imam Hasan el-Askerî'nin (ö. 260/874) hayatının son yıllarında kendisi hakkında *tevki** geldiği yolundaki rivayet (Hânsârî, IV, 273) dikkate alındığında 240'lı (854) yıllarda doğduğu söylenebilir. Çok sayıda ilim adamı yetiştiren Bâbeveyh (Bâbüyeh) ailesine mensup olup daha çok İbn Bâbeveyh Ali b. Hüseyin şeklinde, bazan da Sadûk lakabıyla anılır. Aynı lakapla anılan ve kendisinden daha meşhur olan oğlu Şeyh Sadûk İbn Bâbeveyh ile karıştırılmaması için es-Sadûku'l-evvel şeklinde zikredilir.

Hayatı hakkındaki bilgiler çok sınırlı olan İbn Bâbeveyh devrindeki önemli âlimlerden fıkıh ve hadis dersleri aldı. İbrâhîm b. Abdûs el-Hemedânî, Ahmed b. İdrîs, Ahmed b. Ali et-Tiflîsî, Habîb b. Hüseyin el-Kûfî, Hasan b. Ahmed el-Kummî, Muhammed b. Hasan es-Saffâr gibi hocaların öğrencisi oldu (diğer hocaları için bk.

el-İmâme ve't-tebşira, önsöz, s. 25-28). Şîa geleneği içinde imamlardan nakledilen rivayetleri ezberleyerek dikkat çekti ve ailesinin de nüfuzuyla bunları etrafında oluşan halkaya yaymaya başladı. O sırada Sâmerâ'da bulunan on birinci imam Hasan el-Askerî, Allah'ın rızasına ulaşması ve hayırlı çocuklara sahip olması yönündeki duasının yanı sıra kendisine dinin bazı ibadet ve ahlâk prensiplerini hatırlatıp gece namazı kılması gerektiğini belirten bir mektup gönderdi (Hânsârî, IV, 273-274; M. Rızâ el-Hakîmî, s. 372-373). İmamın mektubu ile şevki daha da artan İbn Bâbeveyh irşad faaliyetlerine devam etti. Hasan el-Askerî'nin vefatından sonra onun Muhammed adında bir oğlunun bulunduğu ve babasının ölümü üzerine gizlendiği fikrine katılarak imamın nâibi sıfatıyla ortaya çıkan Ebü Amr Osman b. Saîd'i destekledi. Gizli imamın vekilliği iddiasında bulunan diğer sefirleri reddeden, bir ara Kum'da oturup hem kendisini on ikinci imamın vekili olarak takdim eden hem de bazı tasavvufî görüşler ileri süren Hallâc-ı Mansûr'la tartışmalar yaptı ve onun bir daha geri dönmek üzere Kum'u terketmesini sağladı (Ebü Ca'fer et-Tûsî, *Kitâbü'l-Gaybe*, s. 402-403). Ardından Irak'a giden İbn Bâbeveyh üçüncü sefir Hüseyin b. Rûh ile görüştü. Yeniden Kum'a döndüğünde Şîî görüşlerin yayılması için büyük çaba harcadı. Özellikle Hz. Ali'nin imâmeti konusunda muhataplarıyla yoğun tartışmalara girerek bazı kimselerin Şîî düşüncüyü benimsemesini sağladı. Bu arada Ali b. Ca'fer b. Esved aracılığıyla imamın sefirleriyle ilişkisini devam ettirdi. Şîî kaynaklarında yer alan rivayetlere göre o zamana kadar erkek çocuğu olmayan İbn Bâbeveyh, Allah'ın kendisine sâlih bir oğul vermesi için dua etmesi niyazında bulunduğu mektubunu gizli imam Muhammed el-Mehdî'ye ulaştırılmak üzere sefere göndermiş, Muhammed el-Mehdî de sefir aracılığıyla yolladığı cevabî mektubunda dua ettiğini ve Allah'ın yakında kendisine hayırlı iki erkek evlât vereceğini müjdelemiş, çok geçmeden de Muhammed (Şeyh Sadûk) ve Hüseyin adları verilen çocukları dünyaya gelmiştir (İbn Bâbeveyh el-Kummî, *Kemâlü'd-dîn*, II, 502-503). İbn Bâbeveyh Kum'da vefat etti ve burada yedinci imam Mûsâ el-Kâzım'ın kızı Fâtıma'nın kabrinin yakınında defnedildi. Türbesi günümüzde Kum'un önemli ziyaret yerlerinden biridir.

İbn Bâbeveyh, başta oğulları Şeyh Sadûk ve Hüseyin olmak üzere çok sayıda öğrenci yetiştirdi. Bunlar arasında Ahmed